

УДК.342.97+35.075.5

Н. В. Ільєва

кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРИНЦИПИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено питанню визначення принципів нотаріальної діяльності. Автор виокремив та проаналізував: загальні принципи діяльності всіх органів публічної влади; спеціальні принципи, які характеризують специфіку нотаріальної діяльності; принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, загальні та спеціальні принципи нотаріальної діяльності, принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності.

Сьогодні Україна переживає процес докорінної зміни свого правоустрою і його адаптації до нових соціально-політичних і економічних умов. Потрібно відшукувати принципи і цінності нової соціально-політичної реальності в Україні, яка формується на основі євроінтеграції, глобалізованих демократії, ринку і громадського суспільства.

Аналізуючи питання щодо визначення принципів нотаріальної діяльності, зазначимо, що вказана проблематика набуває особливої значущості за умов реформування. Як зазначається у наукових джерелах, за умов кардинального реформування принципи повинні відображати не лише основні правила нормативної регламентації взаємовідносин між суб'єктами відповідної діяльності, але й усі прояви об'єктивної сутності такого управління. За такої постановки проблема визначення принципів нотаріальної діяльності набуває статусу методологічної.

Отже, перш за все, необхідно звернутися до етимології самого поняття «принцип», яке походить від лат. *principium* — основа, початок і трактується згідно із Словником іншомовних слів, як: 1) основне, вихідне положення теорії, вчення тощо; керівна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд, що визначає норму поведінки; 3) основа устрою, дії будь-якого механізму, прибору [1, с. 409]. У філософській довідковій літературі принципи визначаються як центральне поняття, основа системи, узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища тієї галузі, із якої даний принцип було абстраговано [2, с. 362].

Як зазначає Г. П. Тимченко у монографії «Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку» [3, с. 22–27], у працях різних авторів можна відшукати до 40 різноманітних дефініцій поняття «принцип». Учений наводить результати теоретичних узагальнень В. М. Дьоміна, який виділяє їх більше двадцяти. Так, принцип визнача-

ється як першооснова, підстава, аксіома, постулат, передумова знання, керівна ідея, центральне поняття, ланка, яка пов'язує поняття, відправний пункт пояснення, основоположне теоретичне знання, вираз необхідності або закону явищ, одна з логічних функцій закону, внутрішнє переконання людини і погляд на речі.

Вчені, що досліджували проблему визначення сутності і змісту принципу, вирішували її, зважаючи на специфіку галузі наукових знань, у межах яких проводився відповідний науковий аналіз.

Категорія «принцип» є ключовою для юриспруденції. Принципом права визначено закріплені в праві головні ідеї, вихідні начала, або основи функціонування, що характеризують його зміст, головне призначення права, обумовлені загальними закономірностями розвитку суспільства. В принципах права дістають вияв взаємодія і співвідношення окремих явищ державно-правової дійсності. Визначають різні класифікації принципів права: а) загальноправові; б) галузеві і міжгалузеві; в) інститутів права; г) типологічні та інші [4, с. 278].

Ю. О. Дмитрієв виділяє загальні принципи адміністративного права, зазначаючи, що вони не є власне конституційними, а за змістом ширші і розповсюджують свою дію на сукупність відносин, що виникають у сфері адміністративного права. До таких віднесено: законність, федералізм, пріоритет особистості, відповідальності, гласності. Крім загальних, виділені ще функціонально-управлінські принципи як окремі принципи адміністративного права, які відображають той аспект галузі, який пов'язаний із управлінськими структурами та їх діяльністю. До функціонально-управлінських принципів віднесено: принцип контролю, принцип розподілу влад, принцип професіоналізму і компетентності, ієрархічності та спеціалізації [5, с. 39–45].

Серед виділених Ю. О. Дмитрієвим загальних принципів адміністративного права, в Україні до останніх можуть бути віднесені принципи законності, відповідальності та гласності. Інші принципи — федералізм та пріоритет особистості не можуть бути повною мірою враховані, оскільки відтворюють загальні керівні ідеї адміністративно-правового регулювання в Російській Федерації. Принцип же пріоритету особистості, згідно з Конституцією України, доцільно трансформувати у принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина.

Принципи синтезують і відбивають об'єктивність законів суспільного розвитку, характерні риси практики управління. На відміну від об'єктивних законів принципи залежать від свідомості людей, від пізнання ними діючих законів природи і суспільства. Принципи, як продукт логічного мислення, лише відбивають об'єктивні закони у свідомості. Вони встановлюються людьми як керівні орієнтири в наукових дослідженнях і в практичній діяльності.

В юридичній науці, зокрема адміністративній, як правило, пропонується визначення принципу як кардинальної, керівної ідеї, розуміння принципів певної діяльності як вихідних, основних засад, керівних настанов, що визначають найважливіші правила, за якими вона організується та здійснюється.

На нашу думку, слухним є твердження В. М. Горшенєва та І. Б. Шахова щодо того, що безпосередньо змістовним у принципі потрібно вважати загальнообов'язкову вимогу, що формулює саму ідею, причому загальнообов'язковість принципу специфічна порівняно із загальноприйнятою нормою права. Принципу взагалі, самому по собі, не властива чітко виражена формальна визначеність, рівень його нормативності значно ширший [6, с. 74]. Виступаючи загальнообов'язковою вимогою, принцип виконує відповідну регулятивну функцію і безпосередньо впливає на суспільні відносини. У цьому аспекті принцип можна кваліфікувати як самостійний структурний елемент права поряд з нормою як класичною моделлю нормативного припису та нетипового нормативного припису. Однак визначальною для принципу є функція загальнонормативного орієнтиру з наступною конкретизацією у відповідних нормах права.

У нормотворчому та правозастосовному процесах принципи виступають тим фундаментом, на який спираються усі конкретні правові акти, усі юридично значущі дії органів і посадових осіб, яким державою надано право нормотворчої та розпорядчої діяльності [7, с. 99].

В системі принципів нотаріальної діяльності можна виділити окремі підсистеми, залежно від компетенції державних та представницьких органів, які мають повноваження щодо регулювання нотаріальної діяльності: законодавчу; виконавчу; судову; органів місцевого самоврядування тощо.

Таким чином, вихідне поняття принципів нотаріальної діяльності цілком логічно розглядати як керівну, основну ідею, що концентрує у собі досягнення науки та практики, виражає інтереси суспільства, виконує функцію загальнонормативного орієнтира здійснення нотаріальної діяльності та спрямована на удосконалення та ефективність такої діяльності.

Отже, під принципами нотаріальної діяльності будемо розуміти базові ідеї, положення, обумовлені метою і завданнями, які стоять перед інститутом нотаріату та стосуються всіх напрямків його діяльності, визначають організаційні основи побудови системи та умови її функціонування, правові і моральні норми поведінки посадових осіб у ході реалізації ними своїх повноважень.

Виходячи з вищенаведеного, на нашу думку, доцільно принципи нотаріальної діяльності умовно поділити на:

- загальні принципи діяльності всіх органів публічної влади;
- спеціальні принципи, які характеризують специфіку цієї діяльності;
- особливі, тобто принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, які, у свою чергу, поділяються на принципи організації (управління) нотаріальної діяльності; принципи контролю за такою діяльністю; принципи взаємодії органів нотаріату з іншими державними та недержавними установами тощо.

Загальні принципи — це закономірності відносин і процесів, що властиві системі органів публічної влади, створюють вихідні, типові закономірності відносин і взаємозв'язків різних груп її елементів (підсистем). Важлива роль загальносистемних принципів обумовлена тим, що вони є основними правилами (положеннями), загальними для усіх видів, сфер, га-

лузей діяльності всіх органів публічної влади, і, в свою чергу, обов'язкові і для нотаріальної діяльності.

Узагальнено принципи діяльності всіх органів публічної влади розкрито в нормах Конституції України: відповідальність органів публічної влади (посадових осіб) за доручену справу, перед людиною та державою; верховенство права; законність; демократизм; рівність всіх перед законом; гласність, соціальна спрямованість діяльності органів публічної влади.

Принцип законності займає чільне місце серед принципів нотаріальної діяльності. Дія принципу законності закладає основу розбудови правової держави, гарантує функціонування нотаріальної діяльності, засноване на Законі. У Великому енциклопедичному юридичному словнику, підготовленому у 2007 році за редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка, вказано, що законність є комплексним політико-правовим явищем, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави [8, с. 274]. Сутність принципу законності нотаріату як органу публічної влади впливає із загальної сутності законності, конкретизуючи її відповідно до специфіки нотаріальної діяльності. Вказана конкретизація проявляється у розумінні принципу законності нотаріальної діяльності, як:

- принципу закріплення у законодавстві компетенції органів управління нотаріатом, визначення меж управлінського впливу, дотримання конституційних прав і свобод при організації нотаріальної діяльності;

- принципу закріплення правового статусу суб'єктів управління, створення умов реалізації права на звернення за наданням якісних нотаріальних послуг, а також належних умов здійснення самої нотаріальної діяльності;

- принципу ієрархічності нормативного врегулювання управлінських відносин, його відповідність Основному Закону, відсутність правових колізій;

- режиму життєдіяльності суб'єктів і учасників управлінських відносин у сфері нотаріату щодо виконання вимоги дотримання нормативних приписів усіма суб'єктами і учасниками.

Наступним загальним принципом визначено принцип рівності всіх перед законом. Він виражається у рівності правового становища всіх суб'єктів та учасників відносин у сфері нотаріальної діяльності перед законом. Так, Законом України «Про нотаріат» визначено повноваження суб'єктів державного регулювання нотаріатом. Специфіка врегулювання повноважень проявляється у наступному: їх коло, обсяг та особливості реалізації визначаються законом. Нотаріус, інша особа, що має право вчиняти нотаріальні дії, організація діяльності яких є об'єктом управління, повинні точно дотримуватись законів. Гарантією виступає норма ст. 50 Закону України «Про нотаріат», де передбачено право на оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні [9, ст. 50].

Принцип відповідальності органів та їх посадових осіб за виконання покладених на них законодавством обов'язків впливає із положень ст. 3 Конституції України, відповідно до яких держава відповідає перед

людиною за свою діяльність, а права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

До особливостей врегулювання відповідальності Законом України «Про нотаріат» слід віднести те, що законодавець у більшості випадків відсилає до норм інших законів. Так, згідно із ст. 21 Закону України «Про нотаріат» шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством України. Стосовно відповідальності приватного нотаріуса статтею 27 вказаного Закону визначено, що шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується в повному розмірі. Виходячи з положень цих статей, а також ч. 4 ст. 6 Цивільного кодексу України, це може бути стягнення матеріальних збитків і компенсація за моральну шкоду [10, ст. 6].

Як заходи відповідальності, підлягають застосуванню також санкції, що містяться в законодавстві про працю. У випадках, коли в діях нотаріуса є ознаки злочину, можливе притягнення до кримінальної відповідальності. На нашу думку, необхідно також закріпити на законодавчому рівні в установленому порядку кримінальну відповідальність осіб, які припинили нотаріальну діяльність та ухиляються від виконання вимог закону, з метою забезпечення захисту прав юридичних та фізичних осіб, збереження архіву приватних нотаріусів, який є державною власністю, тощо.

Принцип гласності нотаріальної діяльності означає: відкритість, прозорість функціонування нотаріальних органів, державних органів та органів місцевого самоврядування, що проявляється у можливості здійснення громадського контролю за їх діяльністю, у тому числі через засоби масової інформації; судовий контроль за дотриманням в процесі нотаріальної діяльності конституційно закріплених прав, свобод та законних інтересів громадян. В системі нотаріальної діяльності принцип гласності є інструментом реалізації прямого і зворотного зв'язку між суб'єктом та об'єктом регулювання.

Конституційні принципи становлять основу правового регулювання нотаріальної діяльності. Разом з тим, у межах дослідження проблем правового регулювання окремих сфер суспільних відносин, таких як нотаріальна діяльність, доцільним є поглиблення змісту конституційних принципів, формулювання, на цій засаді, положень, які б дозволяли охарактеризувати зміст адміністративно-правового регулювання у цій сфері.

Розгляд особливих принципів або принципів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, які, у свою чергу, поділяються на принципи організації (управління) нотаріальної діяльності, принципи контролю за такою діяльністю та принципи взаємодії органів нотаріату з іншими державними та недержавними установами, будуть розглянуті в рамках окремих напрямків адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності.

Таким чином, розглядаючи питання щодо визначення принципів нотаріальної діяльності в Україні, можна дійти висновку, що під принципами нотаріальної діяльності будемо розуміти базові ідеї, положення, обумов-

лені метою і завданнями, які стоять перед інститутом нотаріату та стосуються всіх напрямків його діяльності, визначають організаційні основи побудови системи та умови її функціонування, правові і моральні норми поведінки посадових осіб у ході реалізації ними своїх повноважень. Принципи нотаріальної діяльності умовно можна поділити на: загальні принципи діяльності всіх органів публічної влади; спеціальні принципи, які характеризують специфіку нотаріальної діяльності; особливі, тобто принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, які, у свою чергу, поділяються на принципи організації (управління) нотаріальної діяльності; принципи контролю за такою діяльністю; принципи взаємодії органів нотаріату з іншими державними та недержавними установами тощо.

Список літератури

1. Словарь иностранных слов [Текст]. — 18-е изд., стер. — М. : Русский язык, 1989. — 624 с.
2. Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова [6-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Политиздат, 1991. — 560 с.
3. Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку [Текст] / Г. П. Тимченко : монографія. — К. : Юридична думка, 2006. — 412 с.
4. Сучасна правова енциклопедія [Текст] / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 384 с.
5. Дмитриев Ю. А. Административное право [Текст] : учеб. / Ю. А. Дмитриев, И. А. Полянский, Е. В. Трофимов. — М. : Эксмо, 2009. — 928 с.
6. Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности [Текст] / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. — М. : Юрид. лит., 1987. — 176 с.
7. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні [Текст] / В. М. Гаращук. — Х. : Фоліо, 2002. — 176 с.
8. Великий енциклопедичний юридичний словник [Текст] / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2007. — 992 с.
9. Про нотаріат : закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-ІV [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.

Н. В. Ильева

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРИНЦИПЫ НОТАРИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Резюме

Статья посвящена вопросу определения принципов нотариальной деятельности. Автор выделил и проанализировал общие принципы деятельности всех органов публичной власти, специальные принципы, которые характеризуют специфику нотариальной деятельности, принципы административно-правового регулирования нотариальной деятельности.

Ключевые слова: нотариальная деятельность, общие и специальные принципы нотариальной деятельности, принципы административно-правового регулирования нотариальной деятельности.

N. V. Ilieva

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PRINCIPLES OF NOTARIAL ACTIVITY IN UKRAINE

Summary

The article focuses on defining the principles of notarial activity. The author allocated and analyzed the general principles of activity of all bodies of the public power, the special principles which characterize specifics of notarial activity, the principles of administrative and legal regulation of notarial activity.

Key words: notarial activity, general and special principles of notarial activity, principles of administrative and legal regulation of notarial activity.